

Is door het enorme lijden in de wereld geloof in een *goede* God onredelijk?

Lezing 24 november 2014 in
Theater Brinkhuis te Laren

Emanuel Rutten

Allereerst wil ik mijn dank uitspreken voor de gelegenheid om vanavond opnieuw in dit erg sfeervolle theater een lezing te mogen geven over de vraag naar de redelijkheid van het geloof in God. In mijn eerste voordracht betoogde ik dat er goede argumenten zijn voor het bestaan van een bewust wezen dat de ultieme oorsprong van de wereld is. Het is dus redelijk om te geloven dat God, aldus gedefinieerd, bestaat. Sterker nog, de argumenten zijn juist in onze tijd zo krachtig geworden dat de opvatting dat God bestaat inmiddels de meest redelijke positie is. Echter, argumenten voor het bestaan van God, zoals ik die de vorige keer gaf, zijn nog geen argumenten voor het bestaan van een *goede* God. De argumenten uit mijn vorige lezing zijn immers verenigbaar met zowel een moreel goede, een moreel onverschillige en een moreel slechte God.

Nu wordt God in de traditie van het monotheïsme begrepen als een *goed* wezen. Een onverschillige of slechte God is in strijd met deze traditie. Dit lijkt echter op het eerste gezicht problematisch. Het kwaad dat mensen elkaar aandoen, het lijden van vele mensen in deze wereld, overvalt en ontmoedigt ons. Woorden schieten vaak tekort bij de afschuwelijke berichten die ons bijna dagelijks in de media bereiken. Hoe kunnen we dit redelijk verenigen met een geloof in een goede God? Als God goed is, waarom is er dan zoveel lijden in de wereld? Deze vraag heeft vele gelovigen door de eeuwen heen beziggehouden, en zij houdt ons nog altijd bezig. Men spreekt traditioneel over het vraagstuk van de *theodicee*. Kan het geloof in een goede God redelijkerwijs samengaan met het immense lijden in de wereld? Of kan dit niet? Is door het vele lijden in de wereld geloof in een goede God onredelijk? Atheïsten stellen vaak dat dit inderdaad zo is. Men ontleent er zelfs een argument tegen het bestaan van God aan, dat in de literatuur bekend staat als *het argument vanuit het kwaad*. God kan niet goed zijn, aldus dit argument, omdat een God die goed is nooit zoveel lijden in de wereld zou toestaan. Hoewel dit argument natuurlijk strikt genomen geen argument tegen het bestaan van God is, maar alleen een argument tegen het bestaan van een

goede God, is duidelijk dat het argument een zekere zeggingskracht heeft. Dit argument wordt zelfs wel het vlaggenschip van het atheïsme genoemd. En niet geheel ten onrechte. Slechts weinig gelovigen zullen immers beweren nooit te worstelen met de vraag hoe een goede God al dat lijden in de wereld kan laten voortduren.

In mijn lezing wil ik specifiek ingaan op deze cruciale vraag. Ik zal twee dingen doen. Allereerst zal ik betogen dat het enorme lijden in de wereld, hoe verschrikkelijk ook, geen overtuigende reden vormt om te denken dat God niet goed is. Dit doe ik door precies te laten zien *op welke manieren* het bestaan van een goede God redelijkerwijs verenigbaar is met het vele lijden in de wereld. Als dit betoog slaagt, dan kunnen we uit het vele lijden in de wereld dus niet afleiden dat God niet goed is. Het lijden levert ons dan geen voldoende grond om te denken dat God onverschillig of zelfs slecht is.

Maar daarmee hebben we nog niet beargumenteerd dat God ook daadwerkelijk goed is. We hebben alleen laten zien dat het vele lijden in de wereld ons niet dwingt tot de conclusie dat God niet goed is. In het tweede deel van mijn voordracht ga ik daarom nog een stap verder door rechtstreeks te argumenteren voor de goedheid van God. Ik zal een aantal verschillende wijsgerige argumenten presenteren voor de bewering dat God inderdaad goed en niet moreel onverschillig of slecht is. Langs deze tweevoudige weg meen ik de vraag die vanavond centraal staat, namelijk of het lijden in de wereld geloof in een goede God onredelijk maakt, beantwoord te hebben. Nee, dit is niet zo. Sterker nog, er zijn juist goede redenen om te denken dat wat de traditie ons door de eeuwen heen geleerd heeft redelijk is, namelijk dat God, ondanks alles, goed is.

Laten we beginnen met het traditionele antwoord dat de joods-christelijke traditie geeft op de vraag naar het lijden in de wereld. Om te beginnen is het van belang om op te merken dat genoemde traditie deze existentiële vraag nooit uit de weg is gegaan. Ze heeft het lijden van de mensheid juist tot haar centrale probleem en haar kern-thema gemaakt. Het joods-christelijke antwoord op de vraag naar de herkomst van het kwaad heeft bovendien tot op de dag van vandaag niets aan kracht verloren. Dit antwoord uit *Genesis* wordt treffend verwoord door Noach in de gelijknamige film uit 2014. Hij vertelt aan zijn kinderen het verhaal over het ontstaan van de wereld en de mensheid. Dan zegt hij op enig moment dit, en ik citeer: “Broer tegen broer. Volk tegen volk. De mens tegen de schepping. We hebben elkaar vermoord. We hebben de wereld gebroken. *Wij* hebben dit gedaan. De mens heeft dit gedaan. Alles wat mooi was, alles wat goed was, hebben wij vernietigd.” Het is dus *de mens zelf* geweest die

het kwaad in de wereld heeft gebracht. God gaf ons vrijheid en liet ons zo de keus. En wij kozen in volle vrijheid het kwaad. We zijn daarom zelf verantwoordelijk, aldus het antwoord van *Genesis*. Dit antwoord staat in de wijsgerige literatuur bekend als de *free will defense*. God gaf ons een vrije wil opdat wij in vrijheid zouden kunnen leven en vrij zouden kunnen kiezen voor het goede. God gaf ons deze verantwoordelijkheid. Maar wij keerden ons van God af en kozen voor het kwaad. We moeten daarom niet verwijtend naar God wijzen. Nee, we moeten in de eerste plaats naar onszelf kijken.

Toch is het kwaad dat mensen elkaar aandoen vaak zo gruwelijk dat we ons kunnen afvragen of dit alleen het gevolg kan zijn van het feit dat de mensheid zich op enig moment afkeerde van zijn schepper. Neem de film *Haar naam was Sarah* van Gilles Paquet-Brenner. Deze hartverscheurende verfilming van het gelijknamige boek van Tatiana de Rosnay kan ons op de gedachte brengen dat het kwaad dat mensen elkaar aandoen inderdaad zo verschrikkelijk is dat zelfs de verklaring dat de mens zich op enig moment van God afkeerde door te kiezen voor het kwaad de lading nauwelijks lijkt te dekken. Want verklaart dit ook in voldoende mate het *radicale kwaad* waartoe mensen steeds weer in staat zijn? Veel door de mens gepleegde kwaadaardigheden zijn zo buitengewoon gruwelijk dat men zich kan afvragen of dit louter en alleen het gevolg kan zijn van het zich van God afkeren van de mens. Ook in gevallen toestand is en blijft God immers de grond en oorsprong van de mensheid. De mens is *Imago Dei*.

In zijn artikel *Zonde en het radicale kwaad* in het ND geeft Gijsbert van den Brink een adequaat antwoord op deze vraag. Hij stelt dat door de zondeval iets in gang werd gezet dat door de tijd heen steeds verder ontaarde. Zo kwam uiteindelijk pas na verloop van tijd het radicale kwaad in de wereld. Het kwaad begon door de rebellie van de mensheid dus subtiel, om zich vervolgens steeds verder te verspreiden, totdat het uiteindelijk, inderdaad, radicaal is geworden, aldus Van den Brink in zijn artikel.

Maar de vraag blijft waarom God het enorme lijden van de mensheid hier op aarde dan laat *voortduren*. Is dat te rijmen met zijn goedheid? Juist het christendom is toch een geloof waarin Gods liefde voor de mensheid centraal staat? Zo lezen we onder andere in *Johannes*, en ik citeer: “Wie nog nooit heeft liefgehad kent God niet, want God is liefde”. Hoe kan een liefdevolle God dan toeziен dat het kwaad in de wereld steeds verder om zich heen grijpt?

Welnu, het is niet ondenkbaar dat creatuurlijke vrijheid metafysisch onmogelijk kan bestaan zonder lijden. En als God alwetend is, dan is het ook alleszins denkbaar dat God weet dat het scheppen ervan onvermijdelijk genoemde keerzijde heeft.

Het is zelfs denkbaar dat ook wanneer God een wereld schept met wezens die niet vrij zijn, deze wereld onvermijdelijk leidt tot lijden, zodat het voor God *hoe dan ook* niet mogelijk is om een wereld te scheppen met bewuste wezens waarin lijden afwezig is. Want als God maximaal goed is en bovendien redelijkerwijs geen enkele goddelijke eigenschap aan creatuurlijke wezens toekomt, dan volgt logisch dat deze wezen niet maximaal goed zijn. Maar dan is het onvermijdelijk dat er in die wereld sprake zal zijn van moreel verwerpelijke daden. Deze daden moeten wel plaatsvinden omdat de creatuurlijke wezens anders maximaal goed zouden zijn, en dus deels gelijk aan God zouden zijn, wat zoals gezegd redelijkerwijs niet mogelijk is. Een wereld met bewuste wezens zonder lijden lijkt dus inderdaad, los van de vraag of ze vrij zijn, onmogelijk.

Deze overwegingen brengen ons op het spoor van een antwoord dat bijvoorbeeld erg treffend wordt uitgedrukt in de film *The Tree of Life* van Terrence Malick uit 2011. Tijdens de scène waarin hij het ontstaan van de wereld toont, klinkt een requiem: Het *Lacrimosa* van Preisner. Maar waarom? Waarom klinkt dit schitterende requiem, dit *requiem voor een vriend*, tijdens de geboorte van de wereld? Huilde God al om haar tijdens haar geboorte? Wist God dat onvermijdelijk een groot lijden de wereld zou doortrekken, maar besloot God toch, ondanks alles, de wereld tot aanzijn te laten komen? Licht in de duisternis te laten schijnen? De duisternis, het niets, de leegte, niet te laten zegevieren? Omdat het goed is dat er een wereld is. Een wereld die als schepping van God onvermijdelijk minder volmaakt is dan God zelf. Omdat het goed is dat er zelfbewuste autonome vrije wezens zijn die beschikken over rede en gevoel, omdat het goed is dat deze wezens in vrijheid kunnen kiezen voor het goede, omdat het goed is dat er in vrijheid voor het goede kan worden gekozen. En ook omdat het goed is dat moreel hoogstaande waarden zoals karaktervorming, moed, deugd, geluk, dankbaarheid, compassie, barmhartigheid, vergevingsgezindheid en onbaatzuchtigheid gerealiseerd worden; waarden die voor hun realisatie vereisen dat niet alles in het leven makkelijk en vanzelfsprekend is. Het lijden kan zo ook deel hebben aan het in vervulling laten gaan van het goede zelf. En ook geestelijke groei kent vaak lijden.

Al met al wordt zo invoelbaar hoe God voor het scheppen van de wereld wel degelijk *moreel voldoende redenen* kan hebben. In elk geval is het ondoenlijk om overtuigend

te beargumenteren dat God niet over zulke redenen beschikt. En juist dat is wat men moet doen om een argument tegen het bestaan van een goede God te verkrijgen. De beweringen ‘God is goed’ en ‘Er is lijden’ conflicteren namelijk niet met elkaar indien God over moreel voldoende redenen beschikt om een zekere mate van lijden in de wereld toe te staan. Verdedigers van het argument vanuit het kwaad moeten daarom betogen dat het *onmogelijk* is dat God over zulke redenen beschikt. Maar precies dit is onbegonnen werk. Alleen al daarom volgt uit het lijden niet dat God niet goed is.

Dat we inderdaad vanuit onze beperkte en eindige situatie niet kunnen uitsluiten dat God over moreel voldoende redenen kan beschikken, lijkt ook het kerninzicht te zijn van het Bijbelverhaal van *Job*. In genoemde film komt dit verhaal eveneens aan bod. Op verschillende momenten zien we hoe Jack, één van de hoofdpersonen uit de film, zich in gedachten vertwijfeld tot God richt. Zo zegt hij op enig moment, en ik citeer: “Ik zie mijzelf als een kind... Ik zie mijn broer. Waarachtig. Vriendelijk. Hij stierf toen hij 19 was. Waar was U? U laat een kind sterven. U laat alles gebeuren. Waarom zou ik goed zijn wanneer U het niet bent?” Het uiteindelijke antwoord van het Bijbelboek *Job* brengt Terrence in zijn film naar voren als het motto ervan, dat een uitspraak van God in *Job* betreft en luidt: “Waar was jij toen ik de wereld voortbracht?”

Ook het gedeelte in de film waarin het einde der tijden wordt getoond, is van belang. Ten slotte, aan het einde van de wereld, is er sprake van overgave, van verzoening. Ja, zelfs van verlossing. Het licht overwint, ook al is het pas aan het einde der tijden. Er is dus perspectief. Er zijn vele mensen die in deze wereld lijden, maar toch sluit dit het bestaan van een goede God niet uit zodra er sprake is van hoop op en de mogelijkheid van uiteindelijke verlossing. Juist voor hen. Niet de duisternis maar het licht zal ten slotte overwinnen. Niets blijft ongemerkt. God zal recht doen, ook al is het pas aan het einde van de wereld. Ook dit lijkt mij van belang voor een adequate theodicee.

Toch ontbreekt er nog een zeer cruciaal element. God verkeerde op het moment van de schepping volgens genoemd antwoord in een existentiële crisis. God wist dat het scheppen van creatuurlijke vrijheid onvermijdelijk ook lijden zou veroorzaken. Wat te doen? De duisternis en de leegte dan maar laten overwinnen of, ondanks alles, de wereld tot aanzijn laten komen? Dan besluit God zoals gezegd toch te scheppen, licht in de duisternis te laten schijnen, het niets, de leegte, niet te laten overwinnen.

De beslissende stap die het christendom ons aanreikt, is dat God als schepper van de wereld besluit om zich niet afzijdig te houden, ja om mede verantwoordelijkheid te dragen door zelf te incarneren, door als mens onder ons te leven en door de dood heen met de mensheid mee te lijden. En bovendien in dit lijden, door de dood heen, een weg te wijzen naar uiteindelijke verlossing. Het kruis is in het christendom zo het finale antwoord op de vraag naar het lijden. Kruis en lijden zijn *elk op zich* voor ons wellicht een raadsel. Want waarom zou God aan een kruis willen sterven? En waarom is er zoveel lijden in de wereld? Maar door ze bijeen te brengen ontstaat zicht op een oplossing. Pas door ze bijeen te brengen, worden beide raadsels ineens tegelijkertijd opgelost. In de overgeleverde evangeliën wordt dit kernachtig als volgt verwoord, en ik citeer: "God heeft de wereld zo lief gehad, dat hij zijn enige zoon heeft gegeven, opdat iedereen die in hem gelooft niet verloren gaat, maar eeuwig leven heeft."

Tot zover een mogelijk mijns inziens krachtig antwoord dat ons vanuit de christelijke traditie wordt aangereikt. Het laat zien dat een goede God en het lijden in de wereld elkaar zeker niet hoeven uit te sluiten, zodat we geen overtuigende reden hebben om uit het lijden in de wereld te concluderen dat God niet goed kan zijn.

We hoeven ons voor het geven van een theodicee echter niet uitsluitend te richten op de joods-christelijke traditie. In wat volgt zal ik een theodicee geven die ik ontleen aan de Duitse filosoof Hegel en die ik zeer de moeite van het overwegen waard acht.

Vanuit Hegels filosofie kunnen we de vraag naar het kwaad *dialectisch* benaderden. Het volgende laat zich namelijk denken. Wanneer God inderdaad de ultieme grond is van de werkelijkheid, de oorsprong van het zijn, dan is God de *zijnsvolheid* en is *al het mogelijke* van en uit God. Niets kan dan geheel uitwendig aan God zijn. God moet daarom alle mogelijke aspecten van de werkelijkheid in zichzelf opnemen. Maar dan wordt ineens begrijpelijk dat zelfs nog het negatieve, het gebrek, het imperfecte als aspect in God opgenomen moet worden. Maar hoe kan dit als God maximaal goed is?

De enige weg waarlangs God zelfs nog het inferieure, het gebrekkige, als moment in zichzelf kan verenigen, is langs de weg van schepping. Door schepping veruitwendigt God zichzelf in iets wat aan hem secundair en dus achtergesteld is. God is zelf immers noodzakelijkerwijs volmaakter dan iets wat alleen maar uit God is voortgekomen.

Door nu het met de geschapen wereld noodzakelijk samenhangende gebrek, het negatieve, innerlijk te ervaren en op zichzelf te betrekken, door dit negatieve vanuit

een terugkerende beweging in zichzelf op te nemen, kan God ook nog het gebrekkige als moment in zichzelf opnemen en pas werkelijk gelden als de volheid van het zijn. Alléén zo kan God immers al het mogelijke in zichzelf opnemen, zelfs het onvolmaakt negatieve. In één van zijn lezingen verwoordt de Franse filosoof Alain Badiou de kern van deze dialectische beweging als volgt: "The positive cannot be truly perfect without an experience of the negative. True perfection is therefore always through the negative".

Gods weg naar zijn zijnsvolheid is dus door schepping heen. De in God op te nemen momenten van gebrek en onvolkomenheid kunnen alleen eerst gerealiseerd worden in een door God veruitwendigde sfeer van creatuurlijkheid. Schepping lijkt voor God dan ook onvermijdelijk. Slechts door schepping kan God werkelijk de allesomvattende diepte van de wereld vormen. Alleen zo is hij het onuitputtelijke waarin al het mogelijke als moment gegrond is. Gods uitgaande beweging in het noodzakelijkerwijs met negativiteit gepaard gaande creatuurlijke en zijn terugkeer naar de oorsprong, naar zichzelf, is dus het wezenlijke. Opdat God God is. Dat verklaart waarom er een schepping is die met negativiteit, en dus ook met lijden, gepaard gaat. Welnu, kan deze theodicee succesvol zijn? Los van het gehanteerde dialectische denken lijkt deze Hegeliaanse argumentatie een algemeen menselijke intuïtie te weerspiegelen waarin velen zich zullen herkennen, namelijk deze: het allerbeste is de tegenstander van het goede. Als dit ook voor God geldt, dan moet God, om goed te kunnen zijn, ook nog het negatieve als een moment in zichzelf verenigen, en dus, om dit moment te realiseren en vervolgens in zichzelf op te kunnen nemen, noodzakelijkerwijs eerst een aan hem uitwendige wereld scheppen waarin ook het gebrekkige als realiteit kan verschijnen.

Deze theodicee wijst ons er tevens op dat het niet nodig is om te beweren dat God *al-* of *restloos* goed is. Dat God ook een negatief moment in zichzelf opneemt is niet in tegenspraak met Gods goedheid. God is dan weliswaar niet *al-* of *restloos* goed, maar dit laat onverlet dat God *maximaal* goed is. God is het hoogste goed, het *summum bonum*. En is dit niet voldoende?

Deze gedachtegang sluit nauw aan bij het denken van Georges Bataille, die als filosoof diepgaand heeft nagedacht over de aard en herkomst van het kwaad in de wereld.

Bataille is zich er terdege van bewust dat de joods-christelijke traditie erkent dat God als het *sacrale* of *heilige* en het *sublieme*, niet louter 'lief' is, maar ook vreeswekkend

kan zijn. God is *mysterium tremendum*, zoals Rudolf Otto het treffend uitdrukt. Wel wordt Gods *tremor* in de traditie alsmaar gerationaliseerd. Gods vreeswekkendheid wordt geworteld in Gods rechtvaardigheid. God roept huiver op precies omdat moreel onrecht God woedend maakt. Zo is Gods numineuze huiver geen bedreiging voor zijn waardigheid. Nu heeft Bataille zijn hele leven geworsteld met het probleem van het kwaad. Hij probeerde dit kwaad in zijn leven een plaats te geven en het zo dragelijk te maken. Het antwoord dat hij uiteindelijk vindt betreft het diepe inzicht dat het, juist vanwege het verschrikkelijke kwaad in de wereld, niet voldoende is om te erkennen dat God, naast ‘lief’ ook vreeswekkend is. Het kwaad is zo afschuwelijk dat we niet kunnen volstaan met alleen maar een affirmatie van Gods vreeswekkendheid. Bataille gaat daarom een stap verder. Het goddelijke is niet alleen vreeswekkend, maar kent eveneens een destructief of ondermijnend moment. Hiervoor mag het monotheïsme haar ogen niet sluiten. Een miskenning van het omverwerpende moment in God leidt tot religieuze oppervlakkigheid. Naast zegenrijk is God ook *transgressief*. Bataille was zó vervuld van het goddelijke, dat hij alles onder ogen durfde te zien: zowel het mooie als het lelijke, zowel het liefdevolle als het verdrietige, en zowel het heilbrengende als het transgressieve van God. Zo weet Bataille het kwaad ten slotte een plaats te geven. En inderdaad, als de mens *Imago Dei* is, beeld van God, wat zegt het feit dat de mens een transgressief wezen is dan over het wezen van God zelf? Zijn conclusie is niet dat God niet goed is, zijn conclusie is dat God deels ook transgressief is. En dit is een aspect van God dat, zoals gezegd, prima kan samengaan met zijn maximale goedheid. Wie dit inziet zal het probleem van het kwaad alleen al daarom anders gaan bezien.

Een heel ander bezwaar tegen het argument vanuit het kwaad tegen Gods goedheid is dat het in bepaalde gevallen zichzelf weerlegt. Het vertrekt bij veel atheïsten namelijk vanuit de overtuiging dat er sprake is van een groot onrechtvaardig lijden in onze wereld. Meer precies vertrekt men vanuit de diepe overtuiging dat er *in objectieve zin* onrechtvaardig lijden bestaat. Nu is dit inderdaad een zeer redelijke opvatting. Want bepaalde daden zijn inderdaad *in objectieve zin* moreel verwerpelijk. Iemand die bij zijn volle verstand en in vrijheid louter voor zijn of haar eigen lustbeleving een mens martelt verricht ontegenzeggelijk een verwerpelijke daad, los van wat wie dan ook daar verder van mag vinden. En inderdaad worden er door mensen daden verricht die in genoemde zin *objectief* verwerpelijk zijn. Het probleem voor deze aanhangers van het argument tegen Gods goedheid vanuit het kwaad is echter dat *in objectieve zin* onrechtvaardig lijden onverenigbaar is met atheïsme. Indien er geen God bestaat,

dan is onze wereld niets meer dan slechts 'materie in beweging'. In dat geval is er dus helemaal niets *objectief* moreel verwerpelijk. In een geheel materialistisch universum is alles eenvoudigweg zoals het is. Een grond voor het *objectief* verwerpelijk zijn van bepaalde daden ontbreekt in een dergelijk universum. De overtuiging dat er in onze wereld *in objectieve zin* moreel verwerpelijke gebeurtenissen plaatsvinden is dus voor een atheïst onhoudbaar. Niet omdat een atheïst geen moreel besef heeft. Natuurlijk niet! Zij hebben dat juist wél, anders zouden zij hun argument vanuit het kwaad tegen het bestaan van een goede God niet geven, maar precies omdat een materialistisch wereldbeeld geen waarheidsmaker biedt voor de *objectieve* morele verwerpelijkheid van bepaalde daden. Reeds uit het bestaan van *objectief* onrechtvaardig lijden volgt dus dat atheïsme onhoudbaar is. De eerste premissie van het argument vanuit het kwaad voor het niet goed zijn van God, de terechte constatering dat er mensen zijn die *in objectieve zin* onrechtvaardig lijden, levert dus juist een argument op voor het bestaan van God! Sterker nog, het levert zelfs een argument op voor een *goede* God, zoals ik straks nog zal laten zien. Het argument vanuit het kwaad faalt dus wederom.

Maar waarom grijpt God dan niet af en toe in om het lijden van iemand te verzachten of zelfs op te heffen? We kennen allemaal wel voorbeelden van een verschrikkelijke situatie waarvan we zouden willen zeggen dat God daar toch had moeten ingrijpen. Het probleem is echter dat een goede God redelijkerwijs *gelijke gevallen gelijk* zal willen behandelen. Dat is immers rechtvaardig. Dit betekent dus dat als God in een bepaald geval ingrijpt, God ook in alle gelijkwaardige gevallen in verleden, heden en toekomst zal moeten ingrijpen. En bovendien, waar legt God dan de grens? Waarom niet ook ingrijpen in alle gevallen die schrijnender zijn of juist maar weinig minder schrijnend? En waarom vervolgens dan niet ingrijpen in de gevallen die qua leed daar weer net onder zitten? Zo belandt God in een haast oneindige regressie. Dit leidt tot een wereldbeeld waarin God voortdurend overal aan het ingrijpen is om ons lijden te verzachten of op te heffen. Een dergelijke wereld is *existentieel* echter niet leefbaar. Wij zouden niet werkelijk vrij zijn. We zouden niet echt moreel significante keuzes kunnen maken. We zouden in een soort *toy universe* leven. God zou zich alleen maar bezighouden met het creëren van een comfortabele omgeving voor ons, net zoals wij dat doen voor onze huisdieren. En dit is in tegenspraak met de idee dat God de mens juist vrijheid wilde geven om autonoom moreel significante keuzes te maken. En onze vrije morele keuzes kunnen alléén significant zijn indien ze ertoe doen, wat in een wereld waarin onze handelingen nooit ernstige consequenties kunnen hebben niet zo

is. Merk hierbij op dat het *in vrijheid* kunnen kiezen voor het goede inderdaad een zeer groot goed is. Want als God zelf noodzakelijk bestaat en maximaal goed is, dan heeft God zelf deze vrijheid niet. Het ligt daarom voor de hand om te denken dat God juist *deze mogelijkheid* zal willen realiseren en precies daarom geen *toy universe* tot stand brengt. Wij kregen dus werkelijke verantwoordelijkheid. De zorg voor elkaar werd ons echt toevertrouwd. Maar dit in ons gestelde vertrouwen is alleen orecht als God niet voortdurend overal ingrijpt zodra er gevaar is. Wij zijn niet Gods huisdieren.

Maar behoedt God ons dan voor geen enkel gevaar? Nee, dat lijkt mij niet het geval. Het meest waardevolle bezit van de mens is haar *sterfelijkheid*. Stel je namelijk eens voor dat wij het risico zouden lopen op een *eeuwig lijden*. Wie afstand doet van haar sterfelijkheid komt terecht in de grootst denkbare nachtmerrie. Hoe afgrondelijk alleen al de gedachte aan een eeuwige eenzame opsluiting, of een eeuwig moeten doorstaan van marteling. Sterfelijkheid is dan ook het grootste geschenk aan de mens gegeven. Het kwaad in de wereld wordt zo gelimiteerd. Juist door onze sterfelijkheid kan een absoluut kwaad in de wereld nooit manifest worden. Niemand kan immers in een toestand van eeuwig lijden worden gebracht. We zouden in onze sterfelijkheid daarom een teken kunnen zien van een grote goddelijke genade. De dood hoort bij het leven, en behoedt ons, en daarin ligt een gemoedsrust en troost besloten.

Tot zover het eerste gedeelte van mijn voordracht. Daarin heb ik laten zien dat het lijden in de wereld ons geen reden geeft om te denken dat God niet goed is. Maar is God nu goed of niet? In het tweede en laatste gedeelte van mijn lezing zal ik zoals gezegd rechtstreeks argumenteren voor Gods goedheid. Ik geef acht argumenten. Deze argumenten vertrekken allemaal vanuit het bestaan van God om vervolgens te argumenteren dat God goed is. De argumenten voor de goedheid van God bouwen dus voort op de argumenten voor Gods bestaan die ik de vorige keer gegeven heb.

Allereerst kan God redelijkerwijs worden begrepen als een maximaal perfect wezen. God is datgene waarboven niets groter gedacht kan worden, zoals de middeleeuwse theoloog Anselmus het formuleerde. Maar dan kan God onmogelijk slecht zijn omdat het perfecter is om goed dan om kwaadaardig te zijn. God is dus redelijkerwijs goed.

Een tweede argument voor Gods goedheid gaat als volgt. God is als de persoonlijke eerste oorzaak zowel ontwerper als schepper van de kosmos. Deze kosmos vormt een creatief samenhangend, hecht gestructureerd en schoon geheel. Het voortbrengen

van een dergelijke harmonische orde komt eerder toe aan een goed dan aan een slecht wezen. Het ligt namelijk niet voor de hand dat een kwaadaardig wezen een samenhangende kosmos zal willen scheppen. Een slecht wezen zal juist eerder een gegeven harmonie willen vernietigen dan creatief een harmonisch geheel willen creëren. Kwaadaardigheid is alleen maar in staat tot destructie, tot chaos, en niet tot creatie. Alleen een goed wezen zal iets harmonisch, iets schoons willen voortbrengen.

Een andere overweging vertrekt vanuit het al genoemde idee dat er *objectieve* morele waarden bestaan. Bepaalde daden zijn *in objectieve zin* goed of kwaad. Zo is een lustmoord moreel verwerpelijk, wat wie dan ook daar verder ook van mag vinden. Maar wat is dan de waarheidsmaker van de objectieve verwerpelijkheid van dit soort daden? Wat maakt het waar dat het plegen van een lustmoord *in objectieve zin* verwerpelijk is en dus niet slechts een particuliere mening betreft? Deze objectiviteit kan niet gefundeerd zijn in de materie, de ruimte of de tijd. De enige niet willekeurige plaats waarin universele objectieve waarden verankerd kunnen zijn is in de ultieme grond van de wereld zelf, dat wil zeggen in God als God bestaat. Objectieve morele waarden zijn dus, als God bestaat, gegrond in Gods natuur. Maar dan moet God zelf goed zijn. Gods natuur kan immers alleen als *objectieve* standaard voor zowel goed als kwaad fungeren indien God goed is. Het kwade is namelijk een gebrek. Het is de afwezigheid van het goede, zoals Augustinus het formuleerde. Het kwade parasiteert op het goede zoals liegen op waarheid spreken, chaos op orde, en duisternis op licht. Een slechte God kan dus onmogelijk de grond zijn van objectieve morele waarden.

Verder is het zo dat het bestaan van objectieve morele waarden redelijkerwijs ook het bestaan van objectieve morele *verplichtingen* betekent. Als bijvoorbeeld lustmoord objectief verwerpelijk is, dan hebben wij ook de objectieve morele verplichting om geen lustmoord te plegen en waar mogelijk te voorkomen dat anderen zulke moorden plegen. Als God bestaat, dan is God dus niet alleen de grond van objectieve morele waarden, maar ook de autoriteit waarin onze objectieve morele verplichtingen gegrond zijn. God kan dan echter ook om deze reden niet slecht zijn. Het is immers onzinnig om te denken dat een kwaadaardige God kan gelden als de bron van onze morele verplichtingen, zoals de verplichting om geen lustmoord te plegen. In het geval van een goede God is er echter niets aan de hand. Een goede God kan namelijk wél als grond van morele verplichtingen optreden. Hier ontstaat geen ongerijmdheid.

Een volgend argument vertrekt vanuit de redelijke overweging dat God als de grond van de wereld van niets buiten God afhankelijk is. Stel nu dat God niet goed maar slecht is. Als God daadwerkelijk kwaadaardig is dan is God afhankelijk van andere wezens om zijn slechtheid manifest te laten worden (bijvoorbeeld door deze wezens te laten lijden). Een eenzame God kan immers niet slecht zijn. Wat zou een eenzame God immers slecht kunnen maken? Een totaal narcisme? Dit lijkt echter geen slecht-makende eigenschap indien God het enige bestaande wezen is. Zelfhaat? Ook dit maakt een wezen niet noodzakelijk slecht. Kortom, een slechte God is afhankelijk van andere wezens voor zijn slechtheid. Een kwaadaardige God heeft deze wezens nodig om kwaadaardig te zijn. Een goede God heeft echter niets buiten zichzelf nodig om goed te zijn. Het goede van een eenzame God zou immers gefundeerd kunnen zijn in zijn onvoorwaardelijke liefde voor en trouw aan alles wat bestaat, ook al is dat in dit geval God zelf. Maar dan is het redelijker om te denken dat God goed is in plaats van slecht. God is de absolute en ultieme oorzaak van het zijn immers redelijkerwijs zelfvoorzienend en dus van niets buiten hemzelf afhankelijk.

Bovendien is God als de onveroorzaakte allesomvattende zijnsoorzaak van de wereld per definitie de zijsnvolheid. God is *actus purus*. Er is in God geen enkel gebrek, geen ongerealiseerde potentie. God is de onvoorwaardelijke oorsprong van alles en daarom is er in God niets potentieels dat wacht op een aan God externe actualisatie. Alles in God is al geheel actueel. Maar dan is God goed en niet slecht als we het kwade zien als een *privatio* van het goede, als een niet-zijn in verhouding tot een gerealiseerd zijn.

Een verdere overweging is dat een goede God eenvoudiger is dan een slechte God. Of preciezer, de hypothese dat God goed is, is eenvoudiger en dus *prima facie* redelijker dan de hypothese dat God kwaadaardig is. In het geval van een goede God hoeven we immers slechts één enkele relatie tussen God en de overige wezens in de wereld aan te nemen, namelijk liefde, terwijl we in het geval van een kwaadaardige God moeten uitgaan van minimaal twee verschillende typen relaties, namelijk haat naar anderen en liefde voor zichzelf. Welnu, volgens een variant op de stelregel die bekendstaat als *Ockham's scheermes* verdient de eenvoudigste hypothese redelijkerwijs de voorkeur.

Daarnaast is er een argument mogelijk vanuit de ervaring van het sublieme. De twee grote theoretici van de sublieme ervaring, Longinus en Kant, brengen de ervaring van het sublieme nadrukkelijk in verband met de morele gesteldheid van onze ziel. De morele kwaliteit van onze persoonlijkheid is van belang voor het kunnen ervaren van

het sublieme. Een morele aanleg en ontwikkeling is zelfs vereist om tot een ervaring van het sublieme te komen. Het is dus een essentiële voorwaarde. Wanneer nu, zoals ik elders heb betoogd, de ervaring van het sublieme samenvalt met de ervaring van de sacrale grond en oorsprong van de werkelijkheid, dan is het alleszins redelijk om te denken dat God als precies deze grond en oorsprong moreel adequaat en dus goed is.

Tot slot kan betoogd worden dat God niet kwaadaardig kan zijn wanneer we uitgaan van het *Socratische beginsel* dat wie diepgaande kennis heeft van het goede altijd het goede zal willen doen omdat werkelijke kennis van goed en kwaad tot het inzicht leidt dat kwaadaardigheid noodzakelijk op termijn zelfdestructief is. Maar dan moet God goed zijn omdat God als de absolute grond en oorsprong van de wereld zich in een maximaal gunstige positie bevindt om kennis te hebben van het goede en het kwade.

Tot zover de rechtstreekse argumenten voor Gods goedheid. Ze laten zien dat het niet alleen onredelijk is om uit het lijden in de wereld te concluderen dat God niet goed is, maar dat het in feite juist redelijk is om te denken dat God wel degelijk goed is. Ook met het verstand kan Gods goedheid voldoende inzichtelijk gemaakt worden. Er zijn dan ook geen goede redenen om vanwege het lijden in de wereld te concluderen dat geloof in een *goede* God onredelijk is. Beiden zijn zoals we zagen goed verenigbaar.

Ik eindig met een citaat uit de film die in mijn voordracht uitvoerig aan bod kwam, namelijk *The Tree of Life*. Zoals duidelijk zal zijn geworden beschouw ik deze film als een theodicee, als een poging Gods goedheid te rechtvaardigen in het licht van het grote onrecht en lijden dat de wereld doorkruist. En dit is ook wat ik vanavond heb willen doen. Ik hoop dat het aanzet tot verder denken en vragen. Het citaat waarmee ik besluit is van Mrs. O'Brien, de moeder in de film die haar zoon, de negentienjarige broer van Jack, verloor. Aan het begin van de film, tijdens de proloog, zegt ze het volgende, en ik spreek het uit in haar eigen taal: "The nuns taught us there were two ways through life: the way of nature, and the way of grace. You have to choose which one you'll follow. Grace doesn't try to please itself. Accepts being slighted, forgotten, disliked. Accepts insults and injuries. Nature only wants to please itself. Get others to please it too. Likes to lord it over them. To have its own way. It finds reasons to be unhappy when all the world is shining around it. And love is smiling through all things. The nuns taught us that no one who loves the way of grace ever comes to a bad end. I will be true to you. Whatever comes". Ik dank u voor uw aandacht.